

יידן און יידיש

נחום שטיף

הקדמה

הונדערטער יאָרן האָבן יידן גערעדט יידיש, געפֿרייט זיך און געדאָגט אויף יידיש, געהאַנדלט און געוואַנדלט, אַ וועלט אויסגעווען אויף זייער שפּראַך -- אויף יידיש. מאַמעס האָבן מיט "אונטער שר'לעס וויגעלע" קינדער פֿאַרוויגט, אויף יידיש האָט מען געלערנט אין חדרים, אין ישיבֿות, אין קלויזן און בתי-מדרשים, תורה און ספֿרים פֿאַרטײטשט, אויף יידיש האָבן רבנים און גאונים תורה און מוסר געזאָגט פֿאַר דעם עולם, אויף יידיש זענען געווען געשריבן מוסר-ספֿרים, אַ גאַנץ העלפֿט פֿון דעם יידישן פֿאָלק, אונדזערע מאַמעס, האָבן דעם יידישן חומש, דעם צאינה-וראינה געליינט, אויף יידיש האָבן זיי אפֿילו זייערע האַרציקע תפֿילות, תחינות, געזאָגט. אַ קיצור אויף יידיש האָבן יידן אַ וועלט אויסגעפֿירט, און קיינעם איז נישט איינגעפֿאלן אפצופֿרעגן, צי איז רעכט אַזוי, צי איז טאַקע יידיש אונדזער שפּראַך און צי דאַרפֿן מיר אפֿשר גאָר האָבן אַן אַנדער שפּראַך? אַוודאי יידיש! וואָס דען? אַוודאי קאָן מען אַ וועלט אויספֿירן נאָר אויף דער שפּראַך, וואָס יידן האָבן זי פֿון דור-דורות אין מויל, און וואָס אַלע יידן פֿאַרשטייען. איז דען שייך צו פֿרעגן, למשל, צי איז רעכט, וואָס אַ מענטש גייט אויף זיינע פֿיס, טוט מיט זיינע הענט, קוקט מיט זיינע אויגן וכדומה? אַוודאי אַזוי, דאָס איז דאָך דער דרך הטבֿע! האָבן יידן טאַקע נישט געפֿרעגט קיין ווילדע קשיות און געטאָן זיך זייערס, און טאַקע אויף זייער שפּראַך, אויף יידיש. וואָרום יידיש האָט געגעבן אַ וועלט צו זען. צי האָבן יידן, למשל, געוויסט פֿון אַ וועלט צו זאָגן, איידער ס'זענען אויפֿגעקומען יידישע צייטונגען? ערשט, אַז מע האָט אַנגעהויבן דרוקן צייטונגען און ביכלעך וועגן דער היינטיקער וועלט אויף יידיש, האָט אַ ייד געקאָנט וויסן, וואָס עס טוט זיך אין פֿאָליטיק, אין מסחר, צווישן יידן, אין לענדער און צווישן פֿעלקער, בכלל וואָס טוט זיך אויף דער גאָרער וועלט. יידן האָבן זיך געקאָנט דערוויסן וואָס די צייט פֿאָדערט פֿון אונדז, ווי האַלט עס מיט יידן,

מיט זייערע פרנסה און מיט זייערע גייסטיקע לעבן. וואָס דאַרפֿן יידן
פֿאַרלאַנגען, וואָס טוט מען אַז מע זאָל יידן ניט באַעוולען, אַז זיי
זאָלן אויסבעסערן זייער מצבֿ וכדומה. הכלל, דורך ייִדיש איז אַ ייד
געווען פֿאַרקנופט און פֿאַרבונדן מיט יידן און מיט אַ וועלט, אַזוי ווי
יעדער אַנדער אומה דורך איר שפּראַך, און האָט געקאָנט זוכן
מיטלען, ווי אַזוי נישט צו בלייבן הינטערשטעליק פֿון אַ וועלט.

אַזוי האָט זיך געפֿירט אונדזער ייִדיש וועלטל כמינהגו, יידן
האַבן געהאַלטן, אַז אַזוי דאַרף זיין. ווי פֿאַרווונדערט דאַרף עס איצט
זיין אַ ייד פֿון אַ גאַנץ יאָר, ווען מיט אַ מאָל הערט ער די לעצטע יאָרן
וועגן "ייִדישיסטן" און "העברעיסטן", וועגן אַ "קאַמף" וואָס קומט
פֿאַר צווישן צוויי מחנות אין דער שול און אין תלמוד-תורה, אין די
בילדונגס-חברהס און קהילות! וואָס זאָל ער זיך קלערן, ווען
"העברעיסטן" נעמען מיט אַ מאָל אים איינרעדן, אַז "ייִדיש" איז
נישט קיין שפּראַך, נאָר אַ שאַנדע, אַ "זשאַרגאָן", וואָס מע דאַרף פֿון
אים, וואָס גיכער, פֿטור ווערן? וואָס זאָל ער זיך טראַכטן, ווען ער
הערט ווי "העברעיסטן" זענען מרעיש-עולמות, אַז "ייִדישיסטן"
וואָלן אויסמעקן אונדזער גאַנצן "עבֿר" מיט דער תורה, מיט דער
גאַנצער גוטער ייִדישקייט, פֿירן שיעור נישט צו שמד? און זיי, די
"העברעיסטן", וועלן שוין ראַטעווען דאָס פֿאַלק ישראל, אַלע ייִדישע
קינדער וועלן מיט אַ מאָל אָנהייבן רעדן העברעיש, ווי אַ וואַסער, און
זיי, די "העברעיסטן", וועלן אונדז אַרייַנזעצן אַ נייע, כשרע
העברעיסטישע נשמה!

דאַרף מען אויפֿקלערן די זאַך, אַז יעדער ייד זאָל פֿאַרשטיין,
וואָס איז דאָס אַזוינס "ייִדישיסטן", וואָס מען מאַכט זיי איצט פֿאַר
עוקרי-ישראל, פֿון וואָנען נעמען זיי זיך, וואָס וואָלן זיי? און ווייטער,
וואָס איז דאָס אַזוינס "העברעיסטן", וואָס פֿאַר אַן עולות שטעלן
זיי אויס די "ייִדישיסטן" און וואָס וואָלן זיי אויספֿירן? זאָל די זאַך
אַראָפֿ פֿון די הויכע הימלען פֿון פֿאַרטיי-חקירה אויף דעם מעמד פֿון
פשוטן פֿאַרשטאַנד, זאָל יעדער וויסן, פֿון וואָס דאָ רעדט זיך. וואָס
צו טאָן, וועט ער שוין אַליין פֿאַרשטיין.

("הקדמה" _ יידן און ייִדיש_, צווייטע אויפֿלאַגע [וואַרשע, 1920])

צי דאַרף מען לערנען יידיש?

נחום שטיף

שטעלן מיר זיך אַזאַ פֿראַגע: מ'דאַרף איבערגעבן אַלע לימודים אויף יידיש, דער גאַנצער שול-שטייגער, לערער מיט קינדער, קינדער צווישן זיך, דאַרף זיין אויף יידיש. נו, און וואָס איז מיט יידיש -- מיט דער שפראַך גופא? צי דאַרף מען יידיש אַלס שפראַך פֿאַר-זיך לערנען אין דער שול? דער שכל-הישר זאָגט דערויף: אַוודאי יאָ! ווי דען אַנדערש? וויל מען נוצן די שפראַך אין אַזוי פֿיל פֿאַלן, וויל מען, אַז זי זאָל אונדז אַזוי פֿיל דינען אין אונדזער בילדונג און אין לעבן, מוז מען טאַקע די שפראַך גופא ערנסט לערנען -- מיט קינדער אין די שולן, מיט עלטערע אויף אַוונט-קורסן וכדומה. קאָן דען אַ בעל-מלאכה רעכט קענען זיין מלאכה און רעכט טאָן אַ שטיקל אַרבעט, אַז ער קען נישט זיין געצייג, אַז ער קען נישט, אַדער האַלט נישט ריין, נישט אַנגעשאַרפֿט זיין הובל, זיין האַק, זיין שלייפֿמעסער? און יידיש איז דאָך אַ געצייג, אַ גייסטיק געצייג, וואָס דורך דעם קומען מיר אַ וועלט צו זען. קאָן מען דען קוקן אויף דער וועלט דורך פֿאַרשטויבטע, פֿאַרשמוציקטע פֿענצטער?

אַזוי זאָגט דער שכל-הישר. אָבער העברע־יסטן זענען דאָך נישט מחויבֿ צו גיין מיט'ן גלייכן וועג, לייקענט מען, ווי דער שטייגער איז: יידיש? גאָר! ווער קען נישט יידיש? אַ ייִדענע אין מאַרק קאָן דאָך דאָס אויך, -- וואָס איז דאָ פֿאַראַן וואָס צו לערנען? און ווען האָט מען עס ביי ייִדן געלערנט יידיש?

איז תכלית לייגט-זיך דאָס עפעס אויפֿן שכל: טאַקע באמת, ווער קען נישט קיין יידיש? דער גאַנצער כּוח פֿון יידיש שטעקט דאָך, אייגענטלעך, אין דעם, וואָס מ'קען עס. דאַרף מען, הייסט עס באַווייזן, אַז יידיש דאַרף מען יאָ לערנען. נאָר פֿריער אַ פֿאַר ווערטער וועגן דער שאלה פֿון די העברע־יסטן: ווען האָט מען עס ביי ייִדן געלערנט יידיש? דערויף קאָן מען ענטפֿערן: נו, און ווען האָט מען עס ביי ייִדן געלערנט העברע־יש? ייִדן האָבן בכלל אין חדרים, אין ישיבֿות קיין שפראַכן נישט געלערנט, ייִדן האָבן געלערנט חומש, גמרא,

ווייניקער שוין נביאים וכתובים, נאָר נישט קיין העברעיש אַלס אַ שפּראַך פֿאַר-זיך. דיקדוק מיט מליצה, מיט מעטאָדעס, דאָס האָט מען נישט געלערנט. ייִדן האָבן פֿון שפּראַכן בכלל קיין וועזן נישט געמאַכט, וואָרום תורה איז געווען וויכטיקער און העכער איבער אַלץ, ממילא האָט מען זיך נישט אָפּגעגעבן ספּעציעל מיט ייִדיש. פֿונדעסטוועגן דאָרף מען זאָגן, אַז עפּעס האָט מען יאָ געלערנט. מ'האָט, למשל, אין די חדרים אָפֿט געלערנט קינדער שרייבן ייִדיש, מ'פֿלעגט געבן אַן אַפֿיר (אַ שורה-גריז) נאָכשרייבן, ס'פֿלעגן אַריינגיין אַהיים שרייבערס, וואָס פֿלעגן לערנען ייִדיש, דערהויפּט מיידלעך הייסט עס, אַז לערנען ייִדיש, לייענען און שרייבן, איז אפֿילו אַלטמאָדישע ייִדן נישט גאָר פֿרעמד, דאָרהויפּט, אין בעל-הביתישן גראַד.

איצט וועגן דער טענה: ווער קען נישט קיין ייִדיש, און וואָס איז דאָ פֿאַראַן צו לערנען? אויב מ'זאָל גיין מיט די דרכים איז דאָך אַ קשיא, צו וואָס לערנען רוסן אין זייערע שולן רוסיש, פּאָליאַקן לערנען -- פּויליש און דעם גלייכן? וואָס פֿאַר אַ רוס קען דאָס קיין רוסיש נישט; וואָס פֿאַר אַ פּאָליאַק קען קיין פּויליש נישט? פֿונדעסטוועגן לערנען זיי יאָ זייער שפּראַך. איז דען אַ וועלט משוגע? נאָר אַ וועלט איז טאַקע נישט משוגע, און אַן אייגענע שפּראַך דאָרף מען טאַקע פֿאַרט לערנען, כאָטש מ'קען זי. וואָרום קענען צו קענען איז נישט גלייך! שפּראַך צו שפּראַך איז נישט גלייך. ס'איז פֿאַראַן אַ שפּראַך פֿון אַ פּשטן, נישט געלערנטן מענטשן, און אַ שפּראַך פֿון אַ געבילדעטן מאַן; ס'איז פֿאַראַן אַ מאַרקשפּראַך און ס'איז פֿאַראַן ביכערשפּראַך. מ'זאָגט ביי אונדז אויף איינעם, וואָס רעדט שיין: "פּערל שיטן זיך אים פֿון מויל." הייסט עס, אַז אין פֿאַלק פֿאַרשטייט מען, וואָס הייסט קענען שפּראַך, און אַז נישט אַלע קענען. און ווילן מיר, אַז אַ מענטש זאָל באמת קענען זיין שפּראַך, דאָרף מען זי מיט אים לערנען, ער זאָל וויסן איר טיפֿקייט און איר שיינקייט, איר כּוח און ברייטקייט. אַ הובל ביי אַ געניטן בעל-מלאכה אין דער האַנט, וואָס קען רעכט די מלאכה און זיין שטיקל געצייג, איז נישט דאָס זעלבע, וואָס אַ הובל ביי אַ לערנינגל, אָדער גאָר אַן אומגעניטן מענטשן אין דער האַנט. אַז מיר לייענען אַ בוך פֿון אַ ייִדישן שרייבער, פֿון אַ מענדעלע מוכר-ספֿרים, אָדער אַ שלום-עליכם, וואָס יעדער ייִד קאָן אים, פֿילן מיר עפּעס אַ מאַדנע זאַך: דאָכט זיך אונדזער שפּראַך, אַט דאָס, וואָס מיר רעדן תמיד, און דאָך עפּעס אַן

אָנדער שפּראַך. יענער איז אַ שרײַבער, אַ טאַלאַנט, אַ גאָטס גאָב, ווייסט ער דעם סוד פֿון דער שפּראַך, און מיר געוויינלעכע מענטשן דאַרפֿן זיך לערנען דאָס, וואָס אים קומט פֿון טאַלאַנט. וואָרום באמת האַלטן מיר שטענדיק אין איין לערנען די שפּראַך, מיר באַמערקען עס אפֿילו נישט. עלטערע לערנען קינדער, ווייזן זיי, אַז אַזאַ וואָרט פֿאַסט נישט צו זאָגן, אין אַזאַ געזעלשאַפֿט דאַרף מען אַזוי רעדן. עלטערע לערנען זיך אויך איינס פֿון דעם אָנדערן. זיי כאַפֿן אַ וואָרט, אַן אויסדרוק, אַ ווערטל, מ'נאָשט פֿון אַ בוך, -- פֿאַרוואָס זאָל אַ שפּראַך זײַן ערגער פֿאַר אַ שוין? און ווען היינטיקע צײַטן פֿאַרשטייט שוין יעדער, אַז מ'דאַרף גיין אַ גאַנצן שוין, און אַ ריינעם שוין, פֿאַרוואָס זאָלן מיר אומגיין מיט אַן אומריין מויל און שלעכט רעדן, בעת מ'קאָן דערלאַנגען שײן רעדן, שײן שרײַבן? און ווי זאָל מען דאָס אויספֿירן, ווען מ'לערנט זיך נישט און מ'זאָגט, אַז מ'קען שוין? און ווידער נאָך אַ זאָך: דער שכל, דער פֿאַרשטאַנד, האָט אויסגעשליפֿט און שלײפֿט ווייטער די שפּראַך; וואָס דער מענטש איז קליגער, געבילדעטער, אַלץ רײכער און שענער איז זײַן שפּראַך, און דאָס אייגענע פֿאַרקערט: די שפּראַך שלײפֿט אונדזער שכל, אונדזער געפֿיל, דורך דער שפּראַך קומען מיר צו באַנעמען אַ וועלט מיט איר גרויסקייט און שיינקייט. אַ קינד, אַז ס'דערגייט אַ נײַ וואָרט טאַקע אין זײַן גוט-באַקאַנטער שפּראַך, אַ נײַע ווענדונג, דערגייט עס נישט סתם אַ וואָרט, נאָר אַ נײַעם געדאַנק, עפעס אַ פֿײַנעם קנייטש: עס דערזעט עפעס אַ נײַעם פֿאַר-זיך, און ס'קומט אים עפעס צו אויף לעבן-לאַנג. מ'דאַרף לערנען די ליטעראַטור פֿון אַ שפּראַך; דאָס, וואָס מ'האָט געשריבן און געדרוקט ביכער אויף אַ שפּראַך. און אויף ייִדיש איז דאָך אויך עפעס געשריבן-געוואָרן, נישט צו פֿאַרזינדיקן.

קומט מען לסוף אַרויס מיט דעם אמתן מיין: אַלע שפּראַכן -- יא, דאַרף מען טאַקע לערנען, דאָרט איז דאָ וואָס צו לערנען, אָבער ייִדיש איז נישטאַ וואָס! די אַלטע טענה, וואָס מיר האָבן שוין פֿרײַער זי געהערט: ייִדיש איז קיין שפּראַך נישט, ס'איז אַ זשאַרגאָן אַ פֿאַרדאָרבן דײַטש, אַ סימן, -- ייִדיש האָט קיין גראַמאַטיק (דיקדוק) נישט, וועגן דעם, צי איז ייִדיש אַ זשאַרגאָן, אַ פֿאַרדאָרבן דײַטש, האָבן מיר שוין פֿרײַער געהערט און ס'לוינט נישט איבערצוחזרן. די טענה איז אַ בלבול אָדער עמ-הארצות. דאָס אייגענע אויך די טענה, אַז די ייִדישע שפּראַך האָט קיין גראַמאַטיק

נישט. ראשית, זענען שוין אוועק די צייטן, ווען אין א שפראך, דערהויפט נאך אין א מוטער שפראך, האט מען געזען דעם עיקר-לימוד די גראמאטיק. היינט איז דאס בכלל די לעצטע דאגה, ווער שמועסט נאך אין א פאלקסשול, וואס מ'לערנט דארט אלץ פראקטיש, און טעאריעס גייען בכלל נישט אן. שנית, איז די גאנצע מעשה, אז יידיש האט קיין גראמאטיק נישט, א ווילדע נארישקייט. דאס איז דאס אייגענע, ווי מ'זאל זאגן, אז א ייד האט קיין הארץ נישט, קיין מארד נישט, קיין חוט-השדרה נישט, וויל ס'איז נישט פאראן קיין אנאטאמיע אויף יידיש. קיין בוך וועגן אנאטאמיע, קיין בוך וועגן דעם, ווי איז געבויט דעם מענטשנס גוף, איז נישט פאראן אויף יידיש, אבער א ייד האט אלע אברים גלייך מיט אנדערע. ווארום נישט דעם מענטשנס קערפער שטעלט זיך צונויף לויט דער אנאטאמיע, נאר פארקערט די געשריבענע אנאטאמיע איז א בילד, א פאטאגראפיע פון דעם מענטשנס קערפער. אנאטאמיע טוט נישט אויף קיין שום נייעס, זי קוקט זיך צו צום מענטשנס גוף און באשרייבט געטריי, וואס דארט טוט זיך, וואס דארט איז באמת פאראן. די געשריבענע אנאטאמיע בייט זיך; וואס מער די וויסנשאפט קוקט זיך צו און שטודירט פלייסיק דעם גוף, זעט זי אלץ מער, אלץ בעסער. דער גוף, אבער, בלייבט דער זעלביקער אלע צייטן. דאס אייגענע אויך א שפראך און גראמאטיק. נישט די שפראך לערנט זיך ביי דער גראמאטיק, נאר פארקערט, די גראמאטיק לערנט זיך ביי דער שפראך. די גראמאטיק באשרייבט נאר דאס, וואס זי זעט צו ביי דער שפראך, נישט מער, פונקט אזוי ווי די אנאטאמיע באשרייבט דעם מענטשנס גוף. א געשריבענע גראמאטיק, א בוך וועגן גראמאטיק, מעג נישט זיין, און דאך האט יעדע שפראך איר גראמאטיק. אזוי ווי ס'מעג נישט זיין קיין בוך וועגן אנאטאמיע, און דערפון וועט נישט צוקומען און נישט געמינדערט ווערן קיין אבר אין א מענטשנס גוף, און אזוי ווי יעדע שפראך, די דייטשישע, די רוסישע און אנדערע זענען געווען שפראכן אפילו דאמאלס, ווען קיין געשריבענע גראמאטיק איז נאך נישט געווען, דאס אייגענע אויך מיט יידיש. יידיש קאן זיין א שפראך און מעג נישט האבן קיין געשריבענע גראמאטיק, וויל ס'האט זיך נאך נישט געפונען דער בעלן, וואס זאל די שפראך שטודירען און אנשרייבן די כללים, וואס שטעקן אין דער שפראך. צי זאלן מיר זאגן, אז אין דער צייט פון די נביאים, ווען קיין געשריבענער דיקדוק איז נאך נישט געווען, האט העברעיש קיין גראמאטיק נישט געהאט?

צי דערפֿאַר, וואָס ס'איז קיין געשריבענע גראַמאַטיק נישטאָ, רעדן אָדער שרייבן ייִדן אַן אַנדער שפּראַך? אַלע רעדן און שרייבן גלייך, וואָרום אַנדערש קאָן נישט זײַן, וואָרום: דאָס איז שוין די טבע פֿון אַ שפּראַך. אַזוי ווי, יעדער לעבעדיק באַשעפֿעניש, וואָס האָט זיך אירע פֿעסטע סימנים און כללים. וואָס זשע קאָן עס באמת באַטייטן, ווען מ'זאָגט, אַז ייִדיש האָט קיין גראַמאַטיק נישט? דאָס קאָן האָבן נאָר איין טייטש: ייִדיש פֿאַרמאָגט נאָך נישט קיין ביכל, וואָס אויף דעם זאָל שטיין אָנגעשריבן: _ייִדישע גראַמאַטיק_. אַזוי מיינען טאַקע באמת אַ סך ייִדן, איז דאָס, אָבער, אויך אַ גרינטלעכער טעות: ייִדיש האָט שוין מאמרים און ביכלעך וועגן ייִדישער גראַמאַטיק אַריבער דריי הונדערט יאָר. מענטשן פֿון וויסנשאַפֿט, דערהויפּט, דייטשישע געלערנטע, שטודירן די גאַנצע צייט די ייִדישע שפּראַך און האָבן געשריבן ייִדישע גראַמאַטיק. גאָר די לעצטע צייט זענען געשריבן געוואָרן ביכלעך אויף ייִדיש: _ייִדישע גראַמאַטיק_. הייסט עס, ייִדיש איז שוין פֿשר לכל הדעות! די ייִדישע שפּראַך איז געוויינלעך פֿון דעם נישט בעסער, נישט ערגער געוואָרן, אָבער די לעצטע טענה קעגן ייִדיש איז שוין אויך אָפּגעפֿאַלן. אַזוי וואָלט עס באַדאַרפֿט זײַן, ווען מ'זאָל עס באמת מיינען ערנסט מיט גראַמאַטיק. דאָס אומגליק, אָבער, איז, אַז מ'האָט עפּעס פֿיינט, זוכט מען זיך. ווי זינגט זיך אין אַ ייִדיש לידל פֿון דער אומגליקלעכער שנור, וואָס די שוויגער זוכט אויף איר שטענדיק חסרונות:

גיי איך פֿאַמעלעך,
זאָגט זי: איך קריך;
גיי איך גיך,
זאָגט זי: איך רײס די שיד.

אָבער, לאַמיר אַראָפּ פֿון די הויכע הימלען אויף אונזער זינדיקער ערד: אויסלערנען אַ פֿאַלקסמענטש, ער זאָל קאָנען לייענען אַ ביכל און אָנשרייבן אַ ברייטל אויף ייִדיש, דאַרף מען? הייסט עס, אַז מ'מוז לערנען ייִדיש אין דער שול. די העברעיסטען, אָדער זיי לייענען עס גאָר, מ'קומט אָפּ מיט אַ פיזמון, וואָס איז דאָ פֿאַראַן צו קענען? אָדער מ'ויל עס אָפּקומען בשׂע-פֿיה: כ'ווייס, לערנט מען דאָרט אַ שעה, אָדער אַ פֿאַר שעה אין וואָך _זשאַרגאָן_ מיט מיידלעך. און צווישן יאָ און ניין דערשטיקט מען איינע פֿון די

וויכטיקסטע זאכן פֿאַר דעם פֿאַלקסמענטש, וואָס אָן דעם קאָן ער
זיך נישט באַגיין.

Transcription: Leah Krikun
Conversion: Refoyl Finkel
Copyediting: Leonard Prager
Mirl Schonhaut-Hirshan
Noyekh Miller